

Recenzja dorobku habilitacyjnego dr Anny Misztal

Niniejszą recenzję przygotowałem w odpowiedzi na list dr. hab. prof. UŁ Rafała Matery, Przewodniczącego Komisji Uniwersytetu Łódzkiego do spraw stopni naukowych w dyscyplinie ekonomia i finanse. Dotyczy on oceny wskazanego we wniosku osiągnięcia naukowego, czyli cyklu publikacji dr Anny Misztal zatytułowanego "Zrównoważony rozwój przedsiębiorstw w kontekście uwarunkowań ekonomiczno-społecznych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Od kryzysu finansowego do pandemii Covid-19". Jest ono podstawą ubiegania się o stopień doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie ekonomia i finanse.

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. (Dz.U. z 30 sierpnia, poz. 1668 art. 219. ustęp 1, pkt 2) stanowi, iż stopień doktora habilitowanego nadaje się osobie, która posiada w dorobku osiągnięcia naukowe stanowiące znaczny wkład w rozwój określonej dyscypliny. Wymaganie "znacznego wkładu" pojawia się również w innych (wcześniejszych) przepisach regulujących postępowania habilitacyjne, np. w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 15 września 2017 poz. 1789). Wkład osiągnięcia naukowego wskazanego przez dr Annę Misztal oceniam pozytywnie, co szczegółowo uzasadniam w poniższej recenzji.

Oceny dokonuję osobno dla dorobku naukowego, dorobku dydaktycznego i dorobku organizacyjnego. Najwięcej miejsca poświęcam dorobkowi naukowemu z dwóch powodów. Po pierwsze, sama Habilitantka najwięcej o nim pisze. Po drugie zaś, zgadzam się z opinią, iż jest on kluczowy w postępowaniu habilitacyjnym.

Dorobek naukowy

Tę część oceny rozpoczynam od cyklu dziesięciu publikacji wskazanych jako "osiągnięcie habilitacyjne". Składa się ono z następujących pozycji.

1. "Zrównoważony rozwój polskich przedsiębiorstw – ewaluacja", *Handel Wewnętrzny* 2 (373) 2018
2. "Bezpieczeństwo finansowe a zrównoważony rozwój polskich przedsiębiorstw przemysłowych", *Ekonomia XXI wieku* 1(21) 2019
3. "Zrównoważony rozwój przedsiębiorstw a stopień rozwoju społeczno-gospodarczego", *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów* 174 2019
4. "Podatki środowiskowe a zrównoważony rozwój polskich przedsiębiorstw transportowych ", *Gospodarka Materialowa & Logistyka*, 1 2020
5. "An impact of macroeconomic stabilization on the sustainable development of manufacturing enterprises: the case of Central and Eastern European Countries", *Environment, Development and Sustainability*, 22, 7 2021

6. "The sustainable development of transport enterprises in the context of macroeconomic conditions. The case of Central and Eastern European Countries", *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 8, 3 2021
7. "Macroeconomic stability and transport companies' sustainable development in the Eastern European Union", *Journal of Business Economics and Management* 23(1) 2022
8. "Sustainable development of manufacturing enterprises in the socio-economic context. The case of Poland and Germany", *Optimum. Economic Studies* 2(108) 2022
9. "The entrepreneurial determinants of sustainable development of enterprises in emerging EU economies", *Organization and Management Series* 155 2022
10. "The impact of economic factors on the sustainable development of energy enterprises: The case of Bulgaria, Czechia, Estonia and Poland", *Energies* 15(18):6842 2022

Punktem wyjścia analiz z autoreferatu Habilitantki jest obliczenie i zbadanie wskaźników, które miałyby wyjaśniać zrównoważony rozwój przedsiębiorstw albo całych sektorów. W artykułach polskojęzycznych Habilitantka posługuje się terminem "rozwój zrównoważony". Natomiast w artykułach angielskojęzycznych trzyma się terminu "sustainable development", co należy tłumaczyć jako "rozwój trwały". W piśmiennictwie polskojęzycznym częste jest utożsamianie "sustainable development" z "rozwojem zrównoważonym". Jest to tłumaczenie niepoprawne, ponieważ "trwałość" ma w ekonomii ustaloną konotację, natomiast "zrównoważenie" można rozumieć na wiele sposobów. Zresztą polski przymiotnik "zrównoważony" powinno się tłumaczyć na angielski jako "balanced"; są prace ekonomiczne na ten temat, ale to jest zupełnie inny problem. Trudno mieć o te niuanse językowe pretensję do Habilitantki, bo wielu polskich autorów posługuje się taką niefortunną terminologią.

Habilitantka pisze, że "zrównoważenie" rozumie jako wypadkową wskaźnika ekonomicznego, społecznego i środowiskowego. Mam zastrzeżenia do ich konstrukcji, ale o tym poniżej. Według jej słów przytoczonych za autoreferatem:

Nowością i wkładem do nauki zgłoszonego i prezentowanego tutaj cyklu publikacji powiązanych tematycznie jest autorskie podejście do oceny zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw na poziomie sektorowym oraz stworzenie modeli statystycznych, które za pomocą równania/układu równań pomogły wyjaśnić mechanizm zachodzący w badanym obszarze. Ponadto przeprowadzone analizy pozwoliły na dostrzeżenie zmian w dynamice zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw w czasie od kryzysu finansowego do pandemii Covid-19.

W związku z tak sformułowanym celem przyjąłam następującą hipotezę główną (H0):

Wpływ czynników ekonomicznych i społecznych na zrównoważony rozwój przedsiębiorstw z różnych sektorów gospodarek państw Europy Środkowo-Wschodniej w okresie od kryzysu finansowego do pandemii Covid-19 był zróżnicowany pod kątem istotności statystycznej, siły i kierunku.

...

H1: Dynamika zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw w wymiarze sektorowym w państwach Europy Środkowo-Wschodniej była dodatnia w latach 2008-2022;

H2: Rozwój środowiskowy był siłą napędową zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw;

H3: Stabilność makroekonomiczna, spójność społeczno-ekonomiczna oraz bezpieczeństwo finansowe wpływały pozytywnie na zrównoważony rozwój przedsiębiorstw w wymiarze sektorowym w państwach Europy Środkowo-Wschodniej;

H4: Wpływ instrumentów ekonomii energetycznej na zrównoważony rozwój przedsiębiorstw z sektora energii był zróżnicowany, co do siły i kierunków wpływu w latach 2008-2022 w państwach Europy Środkowo-Wschodniej.

Można się spierać, czy hipotezy 1-4 zostały pozytywnie zweryfikowane, tak jak twierdzi Habilitantka, ale jest rzeczywiście sporo przesłanek, żeby tak sądzić. Natomiast hipoteza zerowa (H0) jest niefalsyfikowalna, czego należy się w nauce wystrzegać. Stwierdzeniu, że wpływ czegoś na coś jest zróżnicowany nie da się zaprzeczyć. Albowiem gdyby wykorzystany materiał empiryczny wskazywał, że wpływ nie jest zróżnicowany tylko jednolity, to przecież nie da się wykluczyć, że zastosowana metoda nie mogła doprowadzić do innego wyniku, albo że inny materiał mógłby pokazać coś przeciwnego.

Dywagacje metodologiczne są jednak – według mnie – drugorzędne w porównaniu z innymi problemami, które się nasuwają w związku z lekturą wskazanych publikacji. Trwałość rozwoju jest pojęciem możliwym do niekontrowersyjnego zdefiniowania tylko na szczeblu planety. Z tego względu, tzw. zrównoważony rozwój na każdym niższym szczeblu definiuje się zazwyczaj jako wypadkową trzech składników: ekonomicznego, społecznego i środowiskowego. Habilitantka słusznie podąża tą ścieżką, osobno definiując wskaźnik ekonomiczny, społeczny i środowiskowy. Tak więc wskaźnik trwałego rozwoju (przedsiębiorstwa, sektora, albo całego kraju) stanowi średnią z trzech wskaźników: ekonomicznego, społecznego i środowiskowego.

Na takim szczeblu ogólności wypada się z tym podejściem zgodzić. Natomiast poważne zastrzeżenia wzbudzają konkretne definicje tych wskaźników i sposoby ich standaryzacji. Habilitantka posługuje się kilkunastoma (lub więcej) cząstkowymi wskaźnikami. Np. w publikacji 1 są to:

- x_1 - przychody netto z całokształtu działalności (tys. zł),
- x_2 - wynik finansowy brutto (tys. zł),
- x_3 - wskaźnik rentowności obrotu brutto (%),
- x_4 - wartość produkcji (tys. zł),
- x_5 - wartość dodana (tys. zł),
- x_6 - wskaźnik poziomu kosztów z całokształtu działalności (%),
- x_7 - przeciętna liczba zatrudnionych na podstawie umowy o pracę w przeliczeniu na pełny wymiar czasu pracy (etat),
- x_8 - przeciętne miesięczne wynagrodzenie (zł),
- x_9 - poszkodowani w wypadkach przy pracy,
- x_{10} - emisja CO₂,
- x_{11} - emisja podtlenku azotu,

- x_{12} - emisja metanu,
- x_{13} - emisja wodorofluorowęglowodorów,
- x_{14} - emisja tlenu azotu,
- x_{15} - emisja dwutlenku siarki,
- x_{16} - emisja amoniaku,
- x_{17} - emisja pyłu.

Wskaźniki x_1 - x_5 oraz x_7 - x_8 stanowią "stymulanty" (czyli powinny pozytywnie oddziaływać na wynik), zaś pozostałe – "destymulanty" (czyli powinny negatywnie oddziaływać na wynik). Wskaźniki 1-6 wyznaczają zagregowany wskaźnik ekonomiczny, 7-9 – społeczny, zaś 10-17 – środowiskowy. Kierunki oddziaływania nie budzą wielkich wątpliwości, choć można by o tym też dyskutować. Główny problem polega na standaryzacji. Habilitantka przytacza wzory, ale inne w publikacjach 1-2, 4 i 10 a inne w 3, 5-7 i 9. W pierwszym przypadku standaryzacja polega na zastąpieniu x_{ij} przez $x_{ij}/\max_i\{x_{ij}\}$ dla stymulant albo na zastąpieniu x_{ij} przez $\min_i\{x_{ij}\}/x_{ij}$ dla destymulant. W drugim zaś na zastąpieniu x_{ij} przez $(x_{ij} - \min_i\{x_{ij}\})/(\max_i\{x_{ij}\} - \min_i\{x_{ij}\})$ dla stymulant albo na zastąpieniu x_{ij} przez $(\max_i\{x_{ij}\} - x_{ij})/(\max_i\{x_{ij}\} - \min_i\{x_{ij}\})$ dla destymulant. W tym drugim przypadku osiąga się pożądaną w standaryzacji efekt w postaci ograniczenia wyniku przez 0 i 1. We wszystkich wzorach i jest numerem obserwacji, a j – numerem wskaźnika (czyli 1-17 powyżej). W publikacji 5 niesłusznie podaje się (s. 8679), że standaryzowanie pozwala na uzyskanie dodatnich liczb (eliminację zera). Jest tak w tym konkretnym przypadku, ale w ogólności – nie (przecież może się zdarzyć, że np. "gross operating surplus", nadwyżka brutto, albo "growth rate of employment", stopa wzrostu zatrudnienia, są zerowe, więc i po standaryzacji pozostaną zerami).

Definicje przyjęte w pierwszym przypadku standaryzacji nie są poprawne. Jednak istotniejsza od spraw formalnych jest właściwa interpretacja poszczególnych składników. Można się zgodzić z tym, że x_1 do x_5 ilustrują powodzenie ekonomiczne. Ale czy robią to w sposób zupełny? Istnieje literatura przedmiotu (choćby badania wartości spółek giełdowych), która analizuje szanse powodzenia ekonomicznego producentów. Szkoda, że Habilitantka nie wspomina o tym, jakie ważne aspekty działania badanych podmiotów mogą być uchwycone przez użyte zmienne, a jakie – nie. Ponadto nie jest dla mnie całkowicie jasne, że x_6 jest destymulantą (nawiasem mówiąc, jedyną destymulantą w tym modelu).

x_9 jest niewątpliwie destymulantą wskaźnika społecznego. Ale stymulant nie da się ograniczyć do x_7 i x_8 . Literatura na temat społecznej odpowiedzialności biznesu i w ogóle zaspokajania oczekiwań różnych interesariuszy jest bardzo bogata. Habilitantka wspomina o tym w artykule nr 3 konkludując, że informacje tego typu można znajdować tylko w przypadku nielicznych firm, które w swoich raportach mają odpowiednie rozdziały. W artykule nr 5 liczba zmiennych charakteryzujących aspekty społeczne jest nieco większa, choć bynajmniej ich nie wyczerpuje.

Mocno kontrowersyjny jest wskaźnik środowiskowy. Zbudowany jest wyłącznie z destymulant. Słusznie Habilitantka pomija potencjalne stymulanty (jak istnienie odpowiednich rozdziałów w raportach), które – moim zdaniem – należy najczęściej traktować jako "green-washing". Jednak skupienia się na wskazanych emisjach nie można traktować jako satysfakcjonującego rozwiązania problemu. Uwzględnione zanieczyszczenia są rzeczywiście bardzo ważne, ale tylko w zakresie ochrony powietrza i klimatu. W publikacjach 3, 5 i 9 dodano ładunek odpadów (stałych?), co niewątpliwie poszerza pole analizy, choć nie w zakresie degradacji wód.

Istnieje ponadto silna korelacja pomiędzy różnymi rodzajami emisji. Przed skonstruowaniem wskaźnika należałoby zbadać, czy poszczególne składniki są od siebie niezależne. Gdyby się okazały zależne (a przypuszczam, że są), to ich agregowanie nie stanowi dobrego rozwiązania.

Ponadto korelacje pomiędzy różnymi miernikami wchodzącymi do wskaźników ekonomicznych i społecznych też są oczywiste. W publikacji nr 5 x_4 (Value added at factor cost) i x_{16} (Gross value added per employee), a także x_{10} (Average personnel costs) i x_{20} (Personnel costs) z definicji są zależne.

Wiele razy (por. np. s. 11 autoreferatu) Habilitantka zwraca uwagę, iż czasem rozwój gospodarczy sprzyja ochronie środowiska, a czasem – nie. Oczywiście tak jest i sprawa bywa w ekonomii badana w ramach tzw. Ekologicznej Krzywej Kuznetsa, gdzie pokazuje się, że to zależy od osiągniętego poziomu zamożności. Szkoda, że Habilitantka nie nawiązuje do tego typu wyników. A mam wrażenie, że wiele korelacji dałoby się wyjaśnić dzięki temu lepiej.

W publikacji 5 dobrze zdefiniowano "pięciokąt" stabilizacji makroekonomicznej jako sumę powierzchni pięciu trójkątów. Na s. 8680-8681 podano tam wzór, który pozwala na interpretację MSP_1 jako wpływu czynników endogenicznych oraz MSP_2 jako wpływu czynników egzogenicznych. Habilitantka posługuje się tymi pojęciami także w innych publikacjach (np. 7), ale czytelnik ma wtedy kłopot z ich poprawną interpretacją, bo przytaczane tam określenia nie są ścisłe.

Czasem Habilitantka pisze stwierdzenia, które na pierwszy rzut oka brzmią sensownie, natomiast po uważniejszej analizie pozostawiają wiele do życzenia. Weźmy np. następujące zdanie (s. 20 autoreferatu). *Celem polityki stabilizacyjnej jest łagodzenie wahań cykli koniunkturalnych, co ma prowadzić do trwałej równowagi gospodarczej.* Pierwsza część stanowi tautologię. Natomiast druga część nie jest już tautologią, ale obawiam się, że użycie słowa "trwała" jest w tym wypadku ryzykowne i nieuzasadnione kontekstem. Albo pojawiają się sądy normatywne (s. 23). *W analizowanych krajach konieczne jest wprowadzenie zmian w zakresie przedsiębiorczości, ułatwianie zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej oraz tworzenie bardziej przyjaznych regulacji prawnych wspierających i promujących zrównoważony biznes.* To typowe życzenie (najzupełniej uzasadnione politycznie), które jednak nie powinno się znaleźć w pracy naukowej, chyba że sformułowanie "konieczne jest" należałoby do przedmiotu badania stanowiącego podstawę habilitacji.

Tyle o sprawach merytorycznych. Oprócz tego wszystkiego edycja autoreferatu nie jest staranna. Rażą błędy językowe. Np. na s. 8 pojawia się "internalizacja" w miejscu, w którym Habilitantka miała zapewne na myśli "internacjonalizację". W paru miejscach pojawia się termin "ekonomia energetyczna". Nie jest dla mnie jasne, co to ma oznaczać. Może miała to być "ekonomia ekologiczna"? W tekstach angielskojęzycznych (np. artykuł nr 10) pojawia się fraza "energy economy", ale chyba w zupełnie innym znaczeniu. Czasem pada niewłaściwe polskie tłumaczenie jakiegoś fachowego terminu angielskiego (np. na s. 14 pojawia się "kolinearność" zamiast powszechnie przyjętego "współliniowość"). Czasem pojawiają się nieobjaśnione skróty (np. KOF na s. 14 i 21; także w artykule nr 2). Można się domyślać, że wielokrotnie pojawiający się skrót TSL oznacza "Transport + Spedycja + Logistyka", ale to powinno być wyraźnie napisane.

W dotychczasowej analizie skupiłem się na tworzeniu wskaźników trwałego rozwoju, ponieważ ten temat przewija się we wszystkich publikacjach zaliczonych do osiągnięcia habilitacyjnego. Oprócz wzmiankowanych 10 publikacji, Habilitantka przytacza również inne artykuły, które należą do jej dorobku akademickiego. Przed doktoratem zostały one pogrupowane w następujące cztery obszary

badawcze: (1) polityka regionalna, (2) rozwój przedsiębiorstw, (3) obciążenia fiskalne i (4) polityka monetarna ECB. Po doktoracie Habilitantka też wyróżnia cztery obszary badawcze, ale nieco inne: (1) zrównoważony rozwój przedsiębiorstw, (2) sektor TSL, (3) analiza finansowo-majątkowa przedsiębiorstw oraz (4) polityka regionalna. Obszar (1) liczy 29 pozycji, (2) – 12, (3) – 9, a (4) – 4. Zawierają się w nich także artykuły wskazane jako osiągnięcie habilitacyjne. Widać, że Habilitantka koncentruje się na problematyce zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw, zwłaszcza w sektorze transportowym w oparciu o wykorzystywane wskaźniki.

Z uwagi na przewagę publikacji w wydawnictwach lokalnych i o słabym zasięgu oddziaływania, wskaźniki bibliometryczne są niskie. Indeks Hirscha wynosi 7 według Google Scholar, choć tylko 3 według bazy Web of Science. Ale nawet ten pierwszy jest dość niski, zważywszy na to, że obejmuje wszelkie cytowania, nawet w obiegu nienaukowym. Podjąłem się próby przeszukania publikacji odwołujących się do artykułów wskazanych w osiągnięciu habilitacyjnym, bo wiem, że wskaźników bibliometrycznych nie można absolutyzować; istotne jest kto i jak cytuje. Przedsięwzięcie nie było łatwe, ponieważ wśród cytujących autorów były artykuły opublikowane przez nich w czasopiśmie wydawanym przez MDPI, które mają po kilkaset pozycji w jednym (elektronicznym) zeszycie; ten przeglądany przeze mnie miał 745 (!) artykułów. Obowiązujący proces recenzyjny jest tam ekspresowy (publikacja następuje w niespełna miesiąc po nadesłaniu tekstu). Tym niemniej udało mi się stwierdzić, że cytujący rzetelnie wykorzystali artykuły, dając świadectwo o znaczeniu wyników opublikowanych przez Habilitantkę.

Charakteryzując dorobek naukowy, należy również stwierdzić, że Habilitantka wzięła udział w bardzo licznych szkoleniach. Ich liczba wynosi 100, z tego większość zaowocowała otrzymaniem międzynarodowych certyfikatów. Pozwala to oczekiwać, że się przełoży na umiejętność skutecznego wykorzystania przez Habilitantkę nabytych kompetencji. Zresztą już dotychczas uczestniczyła w roli wykładowcy w wielu szkoleniach dla firm albo stowarzyszeń. Niektóre spośród nich miały na celu aktywizację osób młodych, albo upośledzonych m.in. z uwagi na niepełnosprawność.

Znajdując liczne uchybienia, ale uznając, że dorobek naukowy Habilitantki inspiruje innych badaczy, oceniam go pozytywnie.

Dorobek dydaktyczny

Dorobek dydaktyczny opisany w autoreferacie obejmuje wiele wykładów, ćwiczeń i seminariów skoncentrowanych zwłaszcza na kierunku "Logistyka". Prowadzenie tych zajęć pozwala na wypełnianie pensum z nawiązką, choć pewien niepokój budzi skoncentrowanie się na wąskich problemach branżowych. Na podkreślenie zasługuje opieka nad pracami dyplomowymi, a także zachęcanie studentów, żeby swoje wyniki publikowali we współautorstwie z promotorką i jej doktorantką. W sumie pod opieką Habilitantki powstało kilkadziesiąt prac magisterskich i licencjackich, a kilka z nich przyjęło postać rozdziałów w monografiach.

Dorobek dydaktyczny oceniam pozytywnie.

Dorobek organizacyjny

Przez dorobek organizacyjny rozumie się zazwyczaj pełnienie funkcji kierowniczych, jak również organizowanie życia naukowego (w tym organizowanie zespołów badawczych). Nie znalazłem informacji o pełnieniu funkcji kierowniczych w miejscu zatrudnienia. Natomiast znalazłem informacje o prowadzonych badaniach i odbytych lub przygotowywanych konferencjach.

Habilitantka uczestniczyła w kilku projektach badawczych. Cztery razy występowała w roli kierownika w projektach finansowanych przez Wydział Ekonomiczno-Społeczny Uniwersytetu Łódzkiego. Wynika stąd, że nie uzyskała finansowania zewnętrznego. W pozostałych czterech projektach była wykonawcą w instytucji zewnętrznej (dwa razy była to Politechnika Łódzka).

Uczestniczyła w licznych konferencjach – przeważnie z referatem. Trzykrotnie była członkiem rady naukowej konferencji (raz w Łodzi, raz w Wilnie i raz w Kosowie). Była członkiem komitetów redakcyjnych w trzech czasopismach, a w 11 czasopismach występowała jako recenzent.

Dorobek organizacyjny oceniam negatywnie.

Konkluzja

Biorąc pod uwagę pozytywną ocenę dorobku naukowego i dydaktycznego – pomimo negatywnej opinii o dorobku organizacyjnym – całość wniosku oceniam pozytywnie.

